

Bədirxan ƏHMƏDLİ

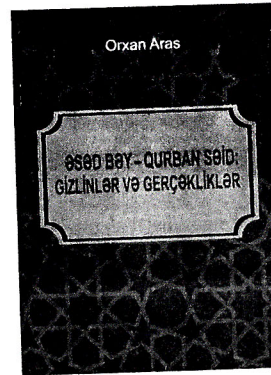
Otuz ildən çoxdur ki, Azərbaycan mühaçirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd Əsəd bəyin həyatı, yaradıcılığı dünya və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında araşdırılır. Professor Gerhard Höpp, professor Fuhrmann, tədqiqatçı Tom Reiss, akademik İsa Həbibbəyli, professorlar Cərkəz Qurbanov, Həsən Quliyev, Aslan Məmmədli, tədqiqatçılar Nürüda Ateşi, Betti Bleyer, Rəşad Məcid, bu sətilərin müəllifi və b. onlara araşdırmaçı onun yaradıcılığını müxtəlif kontekstlərdən təhlil etmiş, bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Lakin M.Əsəd bəy həyatının və yaradıcılığının bir çox problemləri hələ tam olaraq araşdırılmamışdır. Mən də müxtəlif vaxtlarda bu yazıçıyı mühaçirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olaraq ədəbiyyat tarixinə daxil etmiş, "Əli və Nino" romanının ona məxsus olmasını faktlarla müəyyənləşdirməyə çalışmışam (Bax: Bədirxan Əhmədli. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, 3 cildə, II c., Bakı, Apostrof, 2010). Ancaq həmişə hesab eləmişəm ki, M.Əsəd bəyin yaradıcılığının ən yaxşı tədqiqatçısı alman və türk dillərini bilən və bu istiqamətdə fundamental araşdırma apara bilən ədəbiyyatşünaslar ola bilər. Məsələn, professor G.Höpp hər şeydən əvvəl alman ədəbiyyatşünası idi, T.Reiss isə ancaq ingilis dilini bilirdi, tədqiqatlarında jurnalistikaya üstünlük verir və araşdıralardan da görünür ki, hər vaxtla M.Əsəd bəyi yəhudi kimi qələmə verməyə çalışır. B.Bleyer də alman və Azərbaycan dillərini bilmədiyi halda, var gücü ilə yazıçının məhsuldar yaradıcılığına qərəzli yanaşır, "Əli və Nino" romanının onun olmasını barədə 101 ehtimal gətirir. Halbuki, bir-çox fakt kifayət idi; bu cür faktlar isə kifayət qədərdir və Əsəd bəyin müəlliflik hüququnu qoruyur. Ən əsası bu tədqiqatçılar M.Əsəd bəy yaradıcılığında Azərbaycan ədəbiyyatının faktı kimi baxmamışlar. Bu cəhətdən M.Əsəd bəy irsi hər zaman olduğu kimi, indi də özünün gələcək tədqiqatçısını gözləyir. Bəlo bir tədqiqatçı - Almaniya'da yaşayan Orxan Arasla yəddi il əvvəl tanışlığında çox sevinmişdim. O, alman və türk dillərini mükəmməl bilir, Azərbaycan aşiqidir, iğdirli olub Azərbaycansevər olmaq mümkün deyil, 80-ci illərin sonlarında Azərbaycanda Qarabağ etrafında baş verən hadisələri Avropada "Azərbaycan davamızı", "Qarabağın göz yaşları" kitabları ilə anlatmışdır. Bu gün də Azərbaycan mətbuatında çeşidli məqalələr dərc olunur; 44 günlük müharibə dönməndə necə məqalələr yazdı, Avropaya etirazını bildirdi, qarşılarına ümidlər verdi. Ən əsası Orxan Arasla Əsəd bəy arasında bir ruh yaxınlığı var. O da Əsəd bəy kimi gəncliyində Almaniya mühaçirəti getmiş, orada yüzlərlə məqalələr yazmış, kitablar nəşr etdirmişdir. Onun da yaradıcılığında bəddi gerçəkliklə, həyat haqiqəti qovuşmuş şəkildə verilir. O da Əsəd bəy kimi romantikdir və yazıları-

nı detalları, ononələrini inandırıcı təsviri ilə başlayır, qoribo üslubi maneəvlərli oxucunu özünə çəkir. Yazılarında cazibədarlıq, üslubunda özünəməxsusluq var. Orxan Arasın bu gün Almaniya'da olduğu kimi, Türkiyə və Azərbaycanda da kitabları nəşr olunur, oxunur və sevilir. Görünür, bu yaxınlıqlar onu Azərbaycana gətirmiş, M.Əsəd bəyin yaradıcılığını özünə Naxçıvan Dövlət Universitetinin doktorantı kimi tədqiqat mövzusu götürmüşdü. O zaman mən onun əppənti idim və ortaya yaxşı bir tədqiqat əsərinin qoyulduğunu gördüm. Ancaq gözləntilərim bunlarla bitmədi, M.Əsəd bəyin son dərəcə zəngin yaradıcılığı ədəbiyyatımızın faktı olması üçün hələ çox araşdırmalar aparılmalı idi. Əmin idim ki, Orxan Aras M.Əsəd bəyin yaradıcılığı, həyatı, Qurban Səid imzası ilə bağlı ortaya yeni faktlar çıxaracaq, yeni araşdırmaları ilə elmi döviyyəni daha da zənginləşdirəcək. Elə də oldu; onun bu araşdırmaları Türkiyədə "Orientalistmi?" adı ilə nəşr edildi. Bu günlərdə isə "Əsəd bəy-Qurban Səid: gizlilər və gerçəkliklər" (Bakı, Elm və təhsil, 2020) monoqrafiyası (elmi məsləhətçi və ön söz müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, redaktoru professor Bədirxan Əhmədli, çevirəni Nəriman Əbdülrəhmanlı) işıq üzünə çıxdı.

Deməli ki, O.Arasın araşdırmaları bir neçə cəhətdən diqqətəlayiqdir; birincisi, hələ indiyədək M.Əsəd bəyin həyatı və fəaliyyətinin özü tam olaraq Azərbaycan mühaçirətşünaslığının faktı hesab edilməmişdir; ikincisi, M.Əsəd bəyin "Qurban Səid" toxallu ədəbi şəxsiyyət olaraq ayrıca elmi tədqiqat obyekti olmamışdır; üçüncüsü, M.Əsəd bəyin alman mətbuatında dərc edilən məqalələrini digər əsərləri ilə müqayisəli şəkildə işlənilməmişdir. Bu kimi faktorları daha da artırmaq olardı; ancaq elə bunlar da tədqiqatçının monoqrafiyasının konseptuallığı və əhəmiyyətliyi ortaya qoyur.

Orxan Aras problemi bir neçə istiqamətdə araşdırır: Əsəd bəyin həyatı və təleyi, Əsəd bəy-Qurban Səid, Əsəd bəyin romanları, bioqrafik əsərləri, eləcə də digər əsərləri. Bu yanaşma Əsəd bəyin həyatı və yaradıcılığına köklü yanaşmanı şərtləndirir. Şübhəsiz, ədəbişünaslıqda (və ya qurbansəidşünaslıqda) ən çətin problem M.Əsəd bəyin törəməyi-halını yazılmasıdır. Çünki bu problemlə bağlı dünya ədəbiyyatşünaslığında çox araşdırmalar aparılma da, subyektivizmə daha çox meyil edilmişdir. Məlumdur ki, Əsəd bəyin həyatı indiyədək ziddiyyətli şəkildə araşdırılmışdır. Xüsusilə, Əsəd bəyin bir çox əlyazmalarını ələ keçirən Tom Reiss, no onu dərc etdi, nə də obyektiv mövqə sərgiləyir. Araşdırıldığı məsələləri isə jurnalist tədqiqatçılarından o yana getmir. Bu araşdırmalarda onun milliyəti və şəxsiyyəti ilə bağlı son dərəcə qərəzli, ziddiyyətli fikirlər irəli sürülmüşdür ki, burada da əsas məqsəd onun başqa xalqlara mənsub olduğunu göstərməkdir. Onun bu mövqeyi ədəbiyyatşünaslığımızda haqlı olaraq tənqid olunmağa başlayıb. Tarix elmləri doktoru Eynulla Mədətlinin bu günlərdə nəşr edilən "Qurban Səid kimdir?-Tom Reissin "The orientalist" əsərinə baxış ("Ədəbiyyat qəzeti", 4 dekabr, 2020) məqaləsində müəllifin yanlışlıqlarına münasibət bildirilir. Bu mənada, O.Arasın araşdırması Əsəd bəyin həyatı və təleyi ilə bağlı yeni faktları ortaya çıxarır. Tədqiqatçı bəlo bir missiyanı öz üzünə götürməklə, əslində, böyük bir risk altına girmişdir. Nədon ki, M.Əsəd bəy 12 irihəcmli kitabın və 2 romanın, 1 dərc edilməmiş romanın, onlarca məqalənin müəllifi olmasına rəğmən, tədqiqatçıların onun haqqında araşdırmalarının əksəriyyəti yazıçının törəməyi-halı və ədəbi şəxsiyyətinin ziddiyyətli problemlərinə həsr edilmişdir. Özü də bu araşdırmalar çox zaman noticiəsiz bitmiş, bir-birini təkcib etmələrdən yeni faktlar ortaya çıxarmamışdır. O.Aras yazıçının öz əsərlərindən, arxiv sənədləri və haqqında yazılanlardan yeni törəməyi-halını ortaya çıxarmağa nail olmuşdur. Tədqiqatçı Əsəd bəyin valideynləri, Azərbaycanca get-

Orxan Arasın Əsəd bəy - Qurban Səid gerçəklikləri

mələri, milliyəti, ailə dramı, vəfatı və s. ilə bağlı son dərəcə detallı, faktlarla dolu zəngin sənədlər toplusu vasitəsilə yeni noticələr gəlir. Professor G.Höpp, dayəsi Alise Şulteyn yazdıqlarına istinadən Əsəd bəyin həyatı və təleyinə aydınlıqlar gətirir. T.Reissin ciddi-cəhdli Əsəd bəyi bir yəhudi olaraq qələmə verməsi, bu zaman ana xətti götürməsi və ata tərəfini nəzərə almamasının arxasında müəyyən məqsədlərin dayandığına işarə edir. Tədqiqatçı Əsəd bəyin həyatı və təleyini onun bioqrafik əsərlərindən topladığı faktlarla təsdiq etməyə çalışır. Orxan Arasın digər tədqiqatçılarından üstün cəhəti ondadır ki, o, bütün bunlar haqqında əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş bir sxem üzrə hərəkət etmir (məsələn, M.Əsəd bəyi azərbaycanlı, yaxud yəhudi etməklə, "Qurban Səid" imzasını ona aid etmək və s.), oksinə, faktların köməyi, təhlili və təkbizədeməz argumentlərlə bu noticəyə gəlir. M.Əsəd bəyin tədqiqatçılarının çoxu ona görə uğur qazana bilmirlər ki, onlar əvvəlcədən müəyyənləşdirildikləri noticəyə uyğun olaraq tədqiqat aparır və əldə etdikləri "fakt"ları (bunlar daha çox ehtimallardır) zorla noticəyə uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Məsələn, Betti Bleyer var gücü ilə qarşısına mələ məqsəd qoyduğundan heç bir elmi noticə əldə edə bilməmişdir.

Bu cəhətdən O.Aras "Əsəd bəy-Qurban Səid" yarımfoslında Avropada və Azərbaycanda ən çox mübahisə doğuran "Qurban Səid" ədəbi toxalluğunun kimo məxsus olmasını ilə bağlı aparıldığı araşdırmalar informasiya yükü, sanbalınlığı, faktların zənginliyi və problemə yanaşması ilə fərqlənir. Bu ədəbi toxalluğun əsası Y.V.Çomonzominli və M.Əsəd bəyin arasında gətirməsi böyük araşdırmalarla müşayiət olunan müzakirəyə çevrilmişdir. "Qurban Səid" toxalluğu ilə bağlı noticəyə araşdırmalar aparılma da, konkret nəticəyə gəlmək mümkün olmamışdır. O.Aras isə yalnız mövcud fikirlərdən çıxış etmir, həm də bu ədəbi toxalluğun kimo məxsus olması ilə bağlı konkret noticəyə gəlir. Almaniya, Amerika, Türkiyə və Azərbaycan "Qurban Səid" toxalluğu ilə bağlı təd-

qiqatları ümumiləşdirərək bəlo bir noticəyə gəlir ki, bütün bu tədqiqatlar toxalluğun kimo aid olmasını müəy çıxarmır. Bu araşdırmaların əksəriyyəti müəyyən oxşarlıqlar və üslublardan irəli gələn faktlardır, ancaq konkret olaraq "Qurban Səid" toxalluğunun kimo aid olmasını haqqında faktlara rast gəlinmir. "Əli və Nino" romanındakı bir çox cümlələrin və fikirlərin yazıçının müxtəlif əsərlərində müxtəlif zamanlarda işlənilməsi və dərc olunması kimi çoxlu faktların təsdiqi ilə kifayətlənməmiş, həm də bu əsərin dərc edilməsi prosesində yaxından iştirak edən iki nəfərdən biri Frau Ehrenfelsin (digəri M.Əsəd bəyin özüdür) alman Əhməd Şmideyə yazdığı məktuba əsaslanmışdır. Maraqlıdır ki, oğur yazıçının öz əsərləri ilə səsləşən fikirlər, cümlələr "Əli və Nino" romanından sonra çap olunsaydı, bəlo də bunu o qədər də tutarlı fakt hesab etmək olmazdı. Əhmədiyyətili burasındadır ki, bu fikirlər Romanda dərc edilməzdən əvvəl yazıçının müxtəlif əsərlərində işlənilmişdir. Bu isə o deməkdir ki, yazıçı romanı yazarkən öz əsərlərindən müəyyən parçaları da əlavə etmişdir ki, bu da yazıçı laboratoriyasında tamamilə mümkün olan bir hadisədir. Tədqiqatçının bu fikri təkbizədeməzdir: "Əli və Nino" romanında təsvir edilən "Teheran yolu və Rza xanın Teherana girməsi, əmisi Nasrullah xan tərəfindən qarşılanması, yollar, insanlar, dükənlər, dərvişlər, dualar, həmməs eşitlə" "Əli və Nino"da, Əli ilə Nino'nun Teherana gedənlərində gördükləri kimidir". Bu cür faktların monoqrafiyada çox olması tədqiqatçının əzmetlərini sübut etmək üçün yeni imkanlar yaradır.

Ona görə ki, Qurban Səid ədəbi şəxsiyyəti yazıçının məhz bəddi yaradıcılığıdır - "Əli və Nino", "İstanbul qız" və həlo dərc edilməmiş əlyazma şəklində olan "Eşqdən anlamayan adam" romanlarında öz əksini tapmışdır. Həlo dərc edilməmiş "Eşqdən anlamayan adam" romanının əlyazmasının "Qurban Səid" imzası ilə yazılması da yazıçının ədəbi şəxsiyyətinə aydınlıq gətirmişdir. Eyni zamanda tədqiqatçı "Əli və Nino" romanında törəmə məsələlərində də nəzər yetirir və bir neçə fakt əsasında oponentlərinin "roman Azərbaycan dilində yazılmışdır" kimi əsassız fikirləri təkcib edir. Deməli ki, romanın hansı dilə yazılması sübut etmək həm də onun müəllifini araşdırmağa kömək etmişdir. Çünki romanın alman dilində yazılması onun Y.V.Çomonzominli tərəfindən yazılması tamamilə istisna edir. Tədqiqatçının bu istiqamətdəki fikirləri tədqiqatçı "Əsəd bəyin bioqrafik əsərləri" yarımfoslında davam etdirilir. M.Əsəd bəyin "Stalin", "Məhəmməd", "Rza şah", "İkinci Nikolay" və s. bioqrafik əsərlərini araşdırmağa cəlb edərək mövzu, problematika, təsvir üsulları baxımından bəddi yaradıcılığı ilə paralellər aparır.

Monoqrafiyanın "Əsəd bəy və alman mətbuatı" və s. bioqrafik məqalələri adlı bölümlərdə yeni elmi-faktoloji təhlillərə qarşılaşırıq. O.Aras Əsəd bəyin alman mətbuatındakı ilk məqalələrinin diyi, üslubunu araş-

dıraraq onu bir plagiatçı kimi qələmə vermək istəyənlərə "Əli və Nino" ilə soslaşan nağılvari üslub, cozbedicilik, dil, üst-üstə düşən məqamların oxşarlığı və eyniliyi ilə cavab vermiş olur. Bu məqalələrin qısa və yığcam olmasına rəğmən, alman oxucularında necə böyük rəğbət görməsinin nədonləri ortaya çıxarılır. Yazıçının alman mətbuatı, eləcə də "Ədəbiyyat dünyası" qəzetindəki məqalələri təhlilə cəlb edilir. Deməliyəm ki, bu araşdırmalar tamamilə yenidir; yazıçı bu tədqiqatlarında M.Əsəd bəyin bir publisist kimi görünən və görünməyən tərəflərini üzə çıxarır. Məlumdur ki, M.Əsəd bəyin bu məqalələrinin bir çoxu bioqrafik xarakter daşıdığından yazıçının ədəbi portretini, tərəcəməyi-halını tamamlamaq və bütövləşdirmək üçün zəngin material verir. Yazıçının onlarca məqaləsini alman dilindən tərəcəmə edərək tədqiqata cəlb etməsi onun nə qədər xalqını, vətəninini sevməsini göstərir. Bütün bunlar həm də yazıçının milli mənsəbiyyətinə şübhə yaradanlar üçün ən tutarlı cavab kimi diqqətə cəlb edir. M.Əsəd bəyin məqalələrində və bəzi əsərlərində (bədi və publisistik) bugünkü oxucunun qəbul etmədiyi, yaxud milli mövqeyə zidd gedən cümlə və fikirlər də yer almışdır. Bununla bağlı tədqiqatçının belə bir fikri yerinə düşür və razılıq doğurur ki, "Əsəd bəy, şübhəsiz, məqalələri qələmə almadan əvvəl hansı bir oxucu kütləsinə kitab etdiyini bilir və oxucularının maraqlandığı və ya xayallarını qurduğu əfsanəvi dünyanı ustalıqla yaratmağı bacarır". Bu cür üslubla "Əli və Nino" romanında da qarşılaşırıq. Yaxud Əsəd bəyin həm də bir türkçü olması ilə bağlı tədqiqatçının fikirləri yerindədir. Tədqiqatçı bu fikrə Əsəd bəyin Almaniyada çıxan "Ədəbiyyat dünyası" qəzetindəki məqalələrinə istinadən gəlir. Belə ki, onun bu qəzetdə Türkiyə və türklərlə bağlı bir neçə yazısı nəşr edilmişdi. Mustafa Kamal Atatürkün Almaniyada nəşr edilmiş irihəcmli ömürlüyü və Ziya Göybalp haqqında məqalələri vardır. "Yeni türk ədəbiyyatı" başlığı altında Əbdülhaq Hamid, Suat Dərviş və b. ilə bağlı məqalələri də onun türk dünyasına bağlılığını təsdiq edir. O.Aras yazır: "Əsəd bəy onun şah əsəri olan "Əli və Nino" romanında da Türkiyə və türkləri ölkəsi üçün ümid hesab etmiş, romanın qəhrəmanı Əli xanın dilindən Türkiyəyə necə bağlı olduğunu romanın müxtəlif fəsillərində böyük coşğunluqla təsvir etmişdir. Bəzi araşdırmaçılar onun Türkiyə türkcəsini yaxşı bilmədiyini iddia etmişdir ki, bu çox səhv fikirdir". Tədqiqatçı bu fikrində 1932-ci ildə məşhur türk jurnalisti Nadir Nadinin bir yazısına əsaslanır. Nadir Nadi "Yəna Mədəniyyət Birliyi"ndə Əsəd bəy adlı azərbaycanlı bir "irədaşımızın "Bugünkü Rusiyanın ruhu" mövzusunda çıxış etdiyini" bildirir və onun tanınmış bir yazar və qəzetçi olduğunu, bir neçə mühüm kitab nəşr etdiyini, eləcə də bu dəyərli elm adamı ilə görüş-düyünü, səhsiz türkcə danışdığını irəli sürürdü.

Ümumiyyətlə, monoqrafiyada müəllif faktlarla yazıçının həyatı, tərəcəməyi halı və yaradıcılığı ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda bilərəkdən, məqsədlə, ya məqsədsiz edilən təhriflərin xeyli ziddiyyətli fikirlərə yol açdığını ortaya çıxarır. "Məqalələri ilə əsərləri arasındakı oxşarlıqlar", "Məqalələrinin üslubu", "Əsəd bəy və "Ədəbiyyat dünyası" qəzeti" və s. bölmələri özünün zəngin faktoloji yeniliyi ilə yadda qalır. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasının 10-cu ildönümü ilə bağlı məqaləsi alman oxucularında müəyyən təəssürat yaratmaqla yanaşı, yazıçının özünün də bu ölkəyə sevgisini və bağlılığını göstərən ən böyük faktordur. Hətta bu məqalədə cümhuriyyətin süqutunun geosiyasi səbəbləri də dəqiqliklə ifadə edilmişdi: "Rusiya Azərbaycandan yalnız nefti üçün deyil, strateji və geopolitik əməllərini gerçəkləşdirmək və eyni zamanda Hindistan və Məsoopotamiyaya çatmaq üçün körpü kimi istifadə

"Əli və Nino" romanı həm də yazıçının Avropaya təqdimində Qafqaz ənənələrini təsvir etməkdir. Əsəd bəy həm publisistikasında, həm də bədii yaradıcılığında daim Avropa auditoriyasına üz tutur və maraqlı, cazibədar hadisələri təsvir etməyə çalışırdı.

etmək istəyirdi. Rusiyanın bolşevik inqilabından sonra da bununla bağlı siyasətini dəyişmədiyini görə biləyik". Tədqiqatın ən maraqlı problemlərindən biri Əsəd bəyin məqalələri ilə əsərlərindəki arasındakı oxşarlıqların müqayisəli təhlilidir. O.Aras bu təhlilləri ilə Əsəd bəyin şəxsiyyətinə və yazıçılığa yönəlmiş təhrifləri aradan qaldırmağa səy göstərir və çox yaxşı nəticələr əldə edir. Tədqiqatçı bu məqalələrdə onun yazıçılığının ilkin təzahürələrini görür və sonrakı əsərləri ilə səslənən, yaxud təkrarlanan fikirlərə əsaslanaraq "Əli və Nino" romanının kimə məxsusluğu haqqında da doğru qənaətlər əldə edir. Bu məqalələr həm də onu Avropa oxucusuna tanıtmış, artıq publisistik və bədii romanlar müəllifi kimi məşhurlaşdırmışdır. O.Aras bu qənaətdə tamamilə haqlıdır: "Əsəd bəyin romanlarında olduğu kimi, məqalələrində də folklor ünsürləri ("Şərqdə eşq və evlilik", "Şərq ənənələri", "Lenin mifi") olduqca artıqdır". Bu fikrin gerçəkliyini "Əli və Nino" romanındakı rəqslər, inaclər, söyləmələr, xalq rəvayətləri, dini ayinlər və s. bağlı səhifələr də təsdiq edir. "Əli və Nino" romanı həm də yazıçının Avropaya təqdimində Qafqaz ənənələrini təsvir etməkdir. Əsəd bəy həm publisistikasında, həm də bədii yaradıcılığında daim Avropa auditoriyasına üz tutur və maraqlı, cazibədar hadisələri təsvir etməyə çalışırdı.

Orxan Arasın "Əsəd bəy - Qurban Səid: gizlinlər və gerçəkliklər" monoqrafiyasında yazıçının iyirmiyyə qədər məqaləsini dərc etməsi onun publisistikası ilə tanış olmağa imkan yaradır. Bütün bunlar əsəd bəyünəşliyin yeni bir mərhələyə daxil olduğundan xəbər verir. Əsəd bəyin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar getdikcə daha konkret bir məzmun alır. Əgər iyirmi il əvvəl onun şəxsiyyəti və əsərləri barədə dumanlı, qeyri-obyektiv mühakimələr yürüdülür, yazıçılığınə kölgə salan fikirlər səsləndirilirdisə, Orxan Arasın bu araşdırmaları sayəsində Azərbaycana bağlı, vətəninini sevon, ondan heyranlıqla bəhs edən, onun coğrafiyasından, məişətindən, folklorundan yeri gəldikcə Avropa xalqlarını məlumatlandıran görkəmli bir mühacir yazıçı olduğu görünür. Ən əsası O.Aras Əsəd bəyi Azərbaycan yazıçısı hesab edir, ona sahib çıxır, dünya şöhrətini haqlı olaraq Azərbaycana gətirmək, başqaları ilə bölüşməmək yolunu tutur. Orxan Arasın bu monoqrafiyası Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının prioritet məsələlərindən biri - mühacirət ədəbiyyatının şəxsiyyətləri, mərhələ və problemlərinin araşdırılması yolunda son dəreco uğurlu addımdır.